

QIMMATLI QOG‘OZLAR BOZORI: MOHIYATI, TURLARI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Maxmudov Anvarjon Maxmudovich

Farg‘ona davlat texnika universiteti, katta o‘qituvchi.

anvar_maxmudov1968@mail.ru

Nizomiddinova Sarvinoz Botirjon qizi

Xakimova Irodaxon Axliddin qizi

Farg‘ona davlat texnika universiteti,

2-bosqich talabalari.

Annotatsiya. Qimmatli qog‘ozlar bozori zamonaviy iqtisodiyotning eng muhim moliyaviy mexanizmlaridan biri bo‘lib, u kapitalni samarali taqsimlash, investitsiyalarni jalb qilish va iqtisodiy o‘shishni tezlashtirishda asosiy rol o‘ynaydi. Ushbu maqolada qimmatli qog‘ozlar bozorining iqtisodiy mohiyati, uning asosiy turlari hamda O‘zbekiston sharoitida rivojlanish jarayonlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: kapital bozori, aksiyalar, obligatsiyalar, investitsiya, fond birjasi, IPO, moliyaviy islohotlar.

Qimmatli qog‘ozlar bozori iqtisodiyotda ortiqcha moliyaviy resurslarga ega bo‘lgan subyektlar bilan kapitalga ehtiyoji bor korxonalarini o‘zaro bog‘laydigan eng muhim mexanizmlardan biridir. Bu bozor orqali korxonalar o‘z faoliyatini kengaytirish uchun mablag‘ jalb qiladi, investorlar esa o‘z kapitalini ko‘paytirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu jihatdan qaraganda, qimmatli qog‘ozlar bozori faqatgina moliyaviy instrumentlar savdosi emas, balki iqtisodiy taraqqiyotning muhim drayveri hisoblanadi.

Dunyo tajribasiga nazar tashlasak, rivojlangan davlatlarda (AQSh, Yaponiya, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari) kapital bozori iqtisodiyotning asosiy moliyalashtirish manbai bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, AQShda kompaniyalar moliyalashtirishning katta qismini bank kreditlari orqali emas, balki aksiyalar va obligatsiyalar emissiyasi orqali amalga oshiradi. [4] Bu esa iqtisodiyotda risklarni taqsimlash va investitsiya samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

O‘zbekistonda esa bu yo‘nalish so‘nggi yillarda jadal rivojlanayotgan bo‘lsa-da, hali shakllanish bosqichida turibdi. Ayniqsa, 2017-yildan keyin kapital bozorini isloh qilishga katta e‘tibor qaratildi. [1] Prezident farmonlari va qarorlari asosida fond bozori infratuzilmasi modernizatsiya qilinib, “Toshkent Respublika fond birjasi” faoliyati kengaytirildi, shuningdek, davlat korxonalarini IPO orqali xususilashtirish jarayonlari boshlab yuborildi. [3] Bu islohotlar bozorning ochiqligi va shaffofligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Qimmatli qog‘ozlarning asosiy turlariga aksiyalar, obligatsiyalar va hosila moliyaviy instrumentlar kiradi.[5] Aksiya egasiga korxonada ulush va dividend olish huquqini beradi, ya’ni investor kompaniyaning haqiqiy sherigiga aylanadi. Obligatsiya esa qarz munosabatlarini ifodalaydi va investor oldindan belgilangan foiz daromadini oladi. Shu sababli obligatsiyalar nisbatan barqaror, aksiyalar esa yuqori daromadli, lekin riskli instrument hisoblanadi. Hosila instrumentlar esa asosan spekulativ va riskni boshqarish maqsadida qo‘llaniladi.

1-jadval

Qimmatli qog‘ozlarning asosiy turlari va ularning xususiyatlari

Qimmatli qog‘oz turi	Asosiy mohiyati	Investor uchun afzalligi	Risk darajasi	Daromad turi
Aksiya	Korxonada mulk ulushini ifodalaydi	Dividend olish va kompaniya boshqaruvida ishtirok etish imkoniyati	Yuqori	Dividend va kurs farqi
Obligatsiya	Qarz munosabatini ifodalaydi	Oldindan belgilangan barqaror daromad	Past–o‘rtacha	Foiz (kupon) daromadi
Derivativlar (hosila instrumentlar)	Asosiy aktivlar qiymatiga bog‘liq moliyaviy instrumentlar	Riskni boshqarish va spekulatsiya imkoniyati	Juda yuqori	Bozor farqlaridan foyda
Depozit sertifikatleri	Bank yoki moliyaviy tashkilot qarzi	Nisbatan ishonchli va barqaror daromad	Past	Belgilangan foiz

O‘zbekistonda qimmatli qog‘ozlar bozorining rivojlanishiga ta’sir etayotgan eng muhim omillardan biri bu davlat korxonalarining ulkan salmog‘idir. Yirik davlat aktivlarini bosqichma-bosqich IPO va SPO orqali bozorga chiqarish kapital bozorini kengaytirishning asosiy yo‘nalishi sifatida belgilangan.[1] Masalan, “Uzbekneftgaz”, “UzAuto Motors”, “O‘zbektelekom” kabi korxonalarini bozorga olib chiqish

istiqbollari haqida muntazam muhokamalar olib borilmoqda.[3] Bu jarayon amalga oshsa, fond bozori hajmi bir necha barobar oshishi mumkin.

Shu bilan birga, so‘nggi yillarda aholi va korxonalarining qimmatli qog‘ozlarga bo‘lgan qiziqishi ham asta-sekin ortib bormoqda. Bank omonatlaridan farqli ravishda fond bozori yuqori daromad olish imkoniyatini beradi, ammo bu jarayonda moliyaviy savodxonlik muhim rol o‘ynaydi. Aholining katta qismi hali ham qimmatli qog‘ozlar bozorini murakkab va xavfli soha sifatida qabul qiladi. [6] Bu esa bozor rivojlanishiga ma‘lum darajada to‘siq bo‘lib qolmoqda.

Shu nuqtayi nazardan, davlat tomonidan moliyaviy savodxonlikni oshirishga qaratilgan dasturlarni kengaytirish zarur. Chunki investorlar soni oshmas ekan, bozor likvidligi past bo‘lib qoladi. Likvidlik esa kapital bozorining asosiy ko‘rsatkichlaridan biridir.

Qimmatli qog‘ozlar bozorining yana bir muhim jihati uning raqamlashtirilishidir. So‘nggi yillarda elektron savdo platformalari, onlayn brokerlik xizmatlari va mobil investitsiya ilovalari rivojlanib bormoqda. Bu esa bozorga kirishni soddalashtirib, aholining keng qatlamini jalb qilish imkonini yaratmoqda. Ayniqsa, yosh investorlar orasida raqamli investitsiya platformalariga qiziqish ortib bormoqda.

O‘zbekistonda qimmatli qog‘ozlar bozorining rivojlanishiga bir qator muammolar ta‘sir qilmoqda. Xususan, bozor likvidligining pastligi, korporativ boshqaruv tizimining ayrim korxonalarda yetarli emasligi hamda huquqiy bazaning takomillashtirishga ehtiyoji mavjud.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun moliyaviy savodxonlikni oshirish, korporativ boshqaruvni xalqaro standartlarga moslashtirish va huquqiy asoslarni soddalashtirish muhim hisoblanadi. Shuningdek, raqamli savdo platformalarini rivojlantirish va davlat korxonalarini IPO orqali bozorga faol jalb etish kapital bozorining samaradorligini oshiradi.

2-jadval

O‘zbekiston qimmatli qog‘ozlar bozori rivojlanishining asosiy yo‘nalishlari

Yo‘nalish	Amaldagi holat	Rivojlanish tendensiyasi
Bozor infratuzilmasi	Fond birjasi va brokerlik tizimi mavjud	Raqamlashtirish va modernizatsiya jarayonida
Davlat korxonalarini IPO qilish	Boshlang‘ich bosqichda	Kengayish istiqboli yuqori
Aholi ishtiroki	Nisbatan past	Moliyaviy savodxonlik oshishi bilan o‘smoqda

Investitsion muhit	Rivojlanish bosqichida	Islohotlar orqali yaxshilanmoqda
--------------------	------------------------	----------------------------------

Shu bilan birga, bozorning rivojlanishiga to‘sqinlik qiluvchi omillar ham mavjud. Ulardan biri huquqiy bazaning hali to‘liq mukammal emasligi bo‘lsa, ikkinchisi korporativ boshqaruv tizimining ayrim korxonalarda yetarli darajada rivojlanmaganligidir. Investorlar uchun shaffoflik va ishonch darajasi yuqori bo‘lmagan joyda kapital oqimi sekinlashadi.

Qimmatli qog‘ozlar bozori O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun strategik ahamiyatga ega soha hisoblanadi. So‘nggi yillardagi islohotlar bu yo‘nalishda ijobiy natijalar berayotgan bo‘lsa-da, bozorni to‘liq rivojlangan darajaga olib chiqish uchun hali ko‘plab tizimli ishlarni amalga oshirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari (2017–2025)
2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki yillik hisobotlari
3. O‘zbekiston Respublikasi Kapital bozorini rivojlantirish agentligi materiallari
4. Jahon banki: Capital Markets Development Reports
5. OECD: Financial Markets Analysis
6. Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari